

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מאבות מלאכות שבת (שיעור 3)

בונה ומכה בפטיש, ובניין בקרקע

יחידה מספר 53

מלאכת הבונה, שהיא אחת מאבות מלאכות שבת, היא מלאכה מורכבת. למלאכת בונה יש שתי משמעויות –

א. בניית בניינים.

כפי שנלמד, דבר זה מתפרט לשניים – גדרי בניין המחובר לקרקע, בהם נעסוק בשיעור זה, ויצירת הבניין הבסיסי – האהל, בו נעסוק בשיעור 56.

ב. אף יצירה מוגדרת הלכתית כבנייה.

מהבחנה זו נובעים שני דברים. ראשית – שניתן לבנות גם כלים, או חלקם. בגדרי בנייה זו נעסוק בשיעור הבא. שנית – אב מלאכה נוסף מאבות מלאכה היא מלאכת המכה בפטיש. סיום היצירה קובע אב מלאכה בפני עצמו. בשאלות מהן ההגדרות של יצירה ביחס לבניין, ומהם ההבדלים בין אבות המלאכה הללו? נפתח את השיעור הנוכחי בבירור עניין זה.

הגדרות מלאכת הבונה

המשנה מגדירה את מלאכת בונה יחד עם מלאכת מכה בפטיש –

משנה מסכת שבת פרק יב משנה א

הבונה כמה יבנה ויהא חייב? הבונה כל שהוא. והמסתת והמכה בפטיש ובמעצד, הקודח כל שהוא, חייב. זה הכלל: כל העושה מלאכה, ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף המכה בקורנס על הסדן בשעת מלאכה חייב, מפני שהוא כמתקן מלאכה

רש"י מסכת שבת דף קב עמוד ב

מסתת - מרבע את האבן ומתקנה, הכל לפי המקום, שיש מקומות שרגילין להחליק, ויש מקומות שרגילין לחרוץ בה חריצים חריצים בארץ אשכנז.

המכה בפטיש - גם הוא באבות מלאכות, שמפוצץ בו את האבן מן הסלע לאחר שחצב את האבן סביב, ומבדיל מן ההר קצת - הוא מכה בפטיש מכה גדולה, והיא מתפרקת ונופלת, וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן, וכל הגומר בשבת מלאכה - תולדת מכה בפטיש היא.

מעצד - אף הוא כמו קורנס גדול של ברזל לבנין של ברזל.

והקודח - נוקב עץ או אבן בכותל.

כל שהוא - אכולהו קאי, אמסתת ומכה בפטיש ובמעצד והקודח.

כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת - שיש מתקיימת כיוצא בו, [ואין מוסיף עליה].

בשבת - אעושה מלאכה קאי.

מפני שהוא כמתקן מלאכה - ואף על פי שאינו מכה על הפעולה, אלא על הסדן, ובגמרא מפרש מאי מתקן.

הגמרא מבררת מהו אותו "כלשהו" שהמשנה חייבה עליו –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קב עמוד ב

כל שהוא למאי חזיא? אמר רבי ירמיה: שכן עני חופר גומא להצניע בה פרוטותיו. דכוותה גבי משכן - שכן תופרי יריעות חופרין גומא להצניע בה מחטיהן. אבבי אמר: כיון דמשתכי - לא עבדי הכי. אלא: שכן עני עושה פיטפוטי כירה קטנה לשפות עליה קדירה קטנה. דכוותה גבי משכן - מבשלי סמנין לצבוע יריעות שחסרה מלאכתן, עושין פיטפוטי כירה קטנה לשפות עליה יורה קטנה. רב אחא בר יעקב אמר: אין עניות במקום עשירות. אלא: שכן בעל הבית שיש לו נקב בבירתו וסותמו, דכוותה גבי משכן - שכן קרש שנפלה בו דרנא - מטיף לתוכה אבר וסותמו.

רש"י מסכת שבת דף קב עמוד ב

גמרא. דמשתכי - מעלין חלודה המחטיין

פיטפוטי - רגלי כירה, כמין כלי ברזל שקורין טרפיי"ד /חצובה/ מעמידין הכירה של חרס.

מבשלי סממנים לצבוע שחסרה מלאכתן - שצמצמו צמר צביעתן, וחסרה למלאכתן, והוצרכו לחזור ולבשל סמנין ולצבוע מעט.

יורה קטנה - גרסינן הכא.

אין עניות במקום עשירות - לא עשו דבר בצמצום, אלא הכל מתחלתן דיים והותר.

בבירתו - בירה נאה, שהוא אוכל ושוכב, מקפיד על חור קטן שבה אם מגונה הוא, וסותמו בטיט.

דרנא - תולעת.

חברותא שבת דף קב עמוד ב

כל שהוא חייב. והוינן בה: בנין כל שהוא - למאי חזיא, ומה בנה? ומשינן: אמר רבי ירמיה: יש תועלת בבנין כל שהוא, שכן, עני חופר גומא קטנה בשיעור כל שהוא כדי להצניע בה פרוטותיו [והחופר בבית חייב משום בונה. עיין רש"י לעיל עג ב ד"ה פטור עליה]. וכמו כן, מצינו דכוותה גבי משכן שהיה בהקמתו בנין כל שהוא, שכן תופרי יריעות היו חופרין גומא כדי להצניע בה מחטיהן. וכיון שבמשכן היתה מלאכת בנין בשיעור כל שהוא, וכן גם מצינו אצל עניים, הרי זו מלאכה חשובה להתחייב עליה. אביי אמר: כיון דמשתכח, שמעלין המחטים חלודה אם שמים אותן באדמה, לא עבדי הכי במשכן. ולכן לא חשיבא מלאכה, כי צריך שתהיה במלאכה שיעור חשוב כמו שהיה במשכן. אלא, מצינו בנין כל שהוא, שכן עני עושה פטפוטי כירה קטנה, רגליות ברזל כדי להעמיד עליהם כירה קטנה של חרס, לשפות עליה קדירה קטנה. ומצינו שיעור שכזה גם במלאכת המשכן. דכוותה, גבי משכן, מבשלי סמנין של צבע, שהכינו אותו כדי לצבוע את יריעות המשכן, אם אירע שחסרה מלאכתו, שהיה חסר להם מעט צמר צבוע, והוצרכו לחזור ולבשל סמנין כדי לצבוע מעט צמר, היו עושיין פטפוטי כירה קטנה, לשפות עליה יורה קטנה. רב אחא בר יעקב אמר: לא עשו במשכן שום דבר בצמצום, אלא עשו הכל מלכתחילה די והותר, היות ואין הנהגה של עניות ראויה לנהוג במקום עשירות, והמשכן היה מקום שנהגו בו בעשירות. אלא, שכן בעל הבית שיש לו נקב בבירתו, בבית נאה שמתגורר בו, הרי הוא מקפיד אפילו על חור קטן שבו, וסותמו בטיט, וחייב על סתימתו במשהו, משום מלאכת בונה. דכוותה גבי משכן: שכן קרש שנפלה בו דרנא, תולעת שכירסמה בו חור - מטיף לתוכה אבר, עופרת, וסותמו

הגדרת אב מלאכה בשבת בנויה על שני יסודות - א. בכדי שהמלאכה תיחשב ממלאכות שבת, יש להראות שהמלאכה אכן שמשה לבניית המשכן. ב. יש להגדיר את המלאכה עצמה - מהי הכמות הנחשבת חלק מאב המלאכה. מבחינה עקרונית לא צריך להיות קשר בין השניים. כלומר - יש לברר אם מלאכה זו נעשתה במשכן. מלבד זאת, יש לברר מהו שיעור המלאכה עליו חייבים.

לדוגמא - כאשר הגדרנו את רמת הבישול המחייבת בשבת (שיעור 13), עסקנו בשאלה מהו בישול משמעותי מספיק בכדי לחייב על עשייתו בשבת. לא ביררנו אם הבישול הזה בדיוק נעשה במשכן. ביחס למשכן ישנו ברור אחר - היכן בישלו או אפו במשכן? בשאלה זו נגענו בקצרה בהרחבות לשיעור 13. הדיון ברמת הבישול והאפיה המחייבים לא הושפע מהשאלה היכן מלאכה זו נעשתה במשכן, ועל כן לא היה צורך לחבר ביניהם. בגמרא האחרונה, ביחס למלאכת בונה, הגמרא איננה מסתפקת בבירור מהי בנייה משמעותית. היא ממשיכה ושואלת היכן בניה זו נעשתה במשכן. דווקא ביחס למלאכת בונה הגמרא טורחת להדגים היכן הבנייה המינימלית נעשתה במשכן.

הראשונים מעירים על שינוי זה¹ -

חיזושי הריטב"א מסכת שבת דף קב עמוד ב

גמרא כל שהוא למאי חזי אמר ר' ירמיה וכו' דכוותה במשכן שכן תופרי יריעות חופרים גומא להצניע בה מחטים. פירוש, דאף על גב דאנן אבות מלאכות גופייהו ילפינן ממשכן, ולא שיעוריהם, כי השיעורים מסורים לחכמים, הכא, איידי דבניין כל שהוא לא משמע דלהוי חשיב מלאכה, איצטרכין למיסמכיה אמשכן

הבירור ביחס למלאכת בונה הוא ברור שונה מהבירור ביחס למלאכות אחרות. במלאכות אחרות, ברור מהי המלאכה. המוציא לרשות לרשות זו מלאכה, ביחס לכל חפץ שמוציא. עתה יש לברר מהי כמות משמעותית של חפץ. דבר זה נכון ביחס להרבה מאבות המלאכה. המלבן ודאי מלבן או מנקה את הבגד. הכותב המוחק והאופה הם פעולה מוגדרת. אך ביחס לבונה, המלאכה עצמה פחות מוגדרת. במלאכת המשכן בנו משכן שלם. בכדי לבנות את הבניין הזה יש צורך בהרבה מלאכות קטנות. האם חפירת גומא מינימלית היא הבניין המינימלי? או תיקון חור בקיר או קדיחה בו? מכיוון שהמלאכה עצמה איננה מוגדרת עד תום, יש לברר ביחס לכל הצעה שני דברים: מדוע פעולה זו נחשבת חלק ממלאכת הבניין, ואם אכן מלאכה שכזו נעשתה במהלך בניית המשכן.

❖ **הרחבות - בירור יסוד זה ביחס למלאכת הוצאה**

בין בונה ומכה בפטיש

אב מלאכה כללי נוסף, הנושק למלאכת הבונה, הוא המכה בפטיש. הגמרא בדף ע"ה ע"ב מגדירה את מלאכת מכה בפטיש -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף עה עמוד ב

והמכה בפטיש. רבה ורבי זירא דאמרי תרוייהו: כל מידי דאית ביה גמר מלאכה - חייב משום מכה בפטיש

¹ בתוספות על אתר (ד"ה כל שהוא) מופיעים דברים מקבילים, אך בריטב"א הניסוח חד יותר

גמר המלאכה, הפעולה הסופית המכינה את המוצר לשימוש, כלולה באב המלאכה מכה בפטיש. הבונה עושה מלאכה המייצרת את החפץ (כפי שנלמד בהמשך, מהגמרא נשמע שזה נכון גם ביחס לכלים, ולא רק למחובר לקרקע. בשיעור הבא נעמיק במחלוקת הראשונים בעניין), המכה בפטיש זו פעולת סיום הכנת החפץ לשימוש. לא בכדי המשנה כללה אותם יחד. בכדי לבחון את היחס בין אבות המלאכה, נמשיך בהעמקת הבנתנו את מלאכת בונה. היה מקום לחשוב שבנייה היא רק אם הפעולה יצרה תוצר יציב, שאינו מתפרק בקלות. אך מהמשך הגמרא נלמד שתנאי זה אינו הכרחי –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קב עמוד ב

אמר שמואל: המצדד את האבן - חייב. מיתבי: אחד נותן את האבן ואחד נותן את הטיט - הנותן את הטיט חייב! וליטעמך, אימא סיפא, רבי יוסי אומר: ואפילו העלה והניח על גבי דימוס של אבנים - חייב. אלא: תלתא בנייני הוו, תתא מציעא ועילא. תתא - בעי צדודי ועפרא, מציעא - בעי נמי טינא, עילא - בהנחה בעלמא

רש"י מסכת שבת דף קב עמוד ב

המצדד את האבן - מושיבה ומצדדה עד שמתיישבת בקרקעית יסוד הבנין יפה, מתוך שהוא מצדדה הוא מכינה תחתיה ומושיבה בארץ - חייב, ואפילו לא נתן טיט הוי בונה כל שהוא, דיש מקיימין כן בלא טיט. הנותן את הטיט חייב - אבל הנותן האבן - פטור. דימוס - שורת אבני חומה, אלמא: בהנחה בעלמא חייב, ואפילו לא צידד, ועדיפא הא מדשמואל. אלא - לאו קושיא; תלתא בנייני הוי. תתא - יסוד החומה תחתית, שמושיבין אבנים על הארץ בלא טיט בצדודי ועפר, כל עצמו אינו אלא לצדד את האבן, שתשב בשוה, ולא תטה לכאן ולכאן, ויהא עפר סביב לה לסומכה, ובההוא אמר שמואל מילתיה, וברייתא - במיצעא, כל הבנין כולו שמן היסוד עד שורה העליונה בעי נמי טינא עם הציוד. עילא - דימוס העליון, שאין על גביו עוד דימוס - אינו חושש אם נוטה האבן לצד אחד, הלכך, בהנחה בעלמא סגי, והוא מילתא דר' יוסי.

חברותא שבת דף קב עמוד ב

אמר שמואל: המצדד את האבן מושיב את האבן ביסוד הבנין, שמזיזה מצד לצד, ובכך הוא מכין את הקרקע תחתיה כדי שתשב האבן יפה, הרי אפילו אם לא נתן טיט, הוא חייב משום בונה. דהוי בונה כל שהוא, שיש אנשים שמושיבים רק את האבן, בלי לתת טיט. מיתבי: תניא: אדם אחד נותן את האבן, ואחד נותן את הטיט - רק הנותן את הטיט חייב ולא הנותן את האבן. וקשיא לשמואל, המחייב את הנותן את האבן אפילו בלי טיט! ומהדרין למקשן: וליטעמך: אימא סיפא דההיא ברייתא: רבי יוסי אומר: ואפילו העלה אבן והניח על גבי דימוס של אבנים, שורת אבני חומה - חייב. הרי מצינו שרבי יוסי מחמיר עוד יותר משמואל, שאפילו בהנחה בעלמא חייב, ואפילו לא צידד את האבן לתקן יפה מקום מושבה. וקשיא ארישא דברייתא שדוקא הנותן את הטיט חייב? אלא, על כרחך, תלתא שלשה סוגי שורות של בנייני הוו: א. שורה תתא, התחתונה, היא בניית אבני יסוד הבנין. ב. שורות מציעא, בניית כל שורות הבנין, מהשורה שעל אבני היסוד עד השורה העליונה, מלבד השורה העליונה עצמה. ג. ועילא - בניית השורה העליונה. בניית שורה תתא - בעי צדודי ועפרא, לצדד את האבן שתשב ישר, ולשים מסביבה עפר לתומכה. ובזה מיירי שמואל, שחייב אף על פי שלא נתן את הטיט. בניית שורה מציעא - בעי נמי טינא, טיט ביחד עם הציוד. ובזה מיירי רישא דברייתא. ואילו שורה עילא - בהנחה בעלמא, די לה בלא צידוד ובלא טיט. שאין לחשוש בה אם תטה האבן לצד אחד, כיון שאין מעליה שורת אבנים נוספת. ובזה מיירי רבי יוסי, המחייב בהעלאה גרידא של אבן על גבי הדימוס.

הגמרא מבחינה בין הנחת אבני הבנין האמצעיות, הדורשות קיבוע, לבין הנחת אבני הבנין העליונות, שם היה מקובל להניח את אבני הבנין ללא קיבוע. מכיוון שהאבן הונחה במקומה, בבניין, הרי שבפעולה זו בנה. מכאן אנו למדים שמלאכת הבנייה יכולה להיות מבוצעת אם הבניה נעשית כדרכה, גם אם התוצר אינו מקובע. בהמשך נדון על בנייה ארעית.

יש לציין שהרמב"ם הסביר שגמרא זו עוסקת במלאכת מכה בפטיש ובונה גם יחד –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה יב

הבונה כל שהוא חייב, המשוה פני הקרקע בבית כגון שהשפיל תל או מילא גיא הרי זה בונה וחייב, אחד נתן את האבן ואחד נתן את הטיט הנותן את הטיט חייב, ובנדבך העליון אפילו העלה את האבן והניחה על גבי הטיט חייב, שהרי אין מניחין עליה טיט אחר, והבונה על גבי כלים פטור

הלכה יח

המסתת את האבן כל שהוא חייב משום מכה בפטיש המצדד את האבן ביסוד הבנין ותקנה בידו והושיבה במקום הראוי לה חייב משום מכה בפטיש

❖ הרחבות – מהלך הגמרא לפי הרמב"ם

כאמור, סיום הכנת החפץ הוא אב מלאכה בפני עצמו. נראה שלא בכדי המשנה כללה את אבות המלאכה הללו יחד. הגבולות בין אבות המלאכה הללו אינו פשוט להגדרה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קב עמוד ב

מסתת משום מאי מיחייב? רב אמר: משום בונה, ושמואל אמר: משום מכה בפטיש. העושה נקב בלול של תרנגולים, רב אמר: משום בונה, ושמואל אמר: משום מכה בפטיש. עייל שופתא בקופינא דמרא, רב אמר: משום בונה, ושמואל אמר: משום מכה בפטיש. וצריכא, דאי אשמעינן קמייתא - בההיא קאמר רב, משום דדרך בנין בכך. אבל עושה נקב בלול של תרנגולים, דאין דרך בנין בכך - אימא מודה ליה לשמואל. ואי אשמעינן בהא - בהא קאמר רב, משום דדמי לבנין, דעבדיה לאוירא. אבל שופתא בקופינא דמרא, דאין דרך בנין בכך - אימא מודה ליה לשמואל. ואי אשמעינן בהא - בהא קאמר שמואל, אבל בהנך תרתי - אימא מודה ליה לרב, צריכא

רש"י מסכת שבת דף קב עמוד ב

משום מאי - איזו תולדה מן האבות הוא.
מכה בפטיש - גמר מלאכה הוא, שהמקום שחרץ חרץ זה לא יחרוץ עוד.
לול של תרנגולין - של עץ הוא - וסתום, ומנקבו שיצא הריח של צואה, ולא יזיק להו.
משום מכה בפטיש - שהיא גמר מלאכת הלול, וכל מידי דהוא גמר מלאכה - חייב משום מכה בפטיש, כדאמרינן בפרק כלל גדול (שבת עה, ב).
עייל שופתא בקופינא דמרא - שופתא יתד קטן שתוחבין בתוך בית יד של מרא בהיותו בנקב הברזל, להדקו שלא יצא קופינא - הוא חור שבראש המר.
מרא - מעדר.
מסתת - דרך בנין בכך.
ואי אשמעינן בהא - בעושה נקב בלול.
דדמי לבנין - שאף בבנין הבתים עושין נקבים לאויר, כדקאמר ועבדי לאוירא חורים וחלונות.
ואי איתמר בהא - בשופתא.
בהא קאמר שמואל - דאי אתרו ביה משום בונה - לא מיחייב, דלאו בנין הוא.

חברותא שבת דף קב עמוד ב

מסתת - משום מאי מיחייב, על תולדה של איזה אב מחייבים אותו, האם משום בונה או משום מכה בפטיש? רב אמר: חייב משום בונה. ושמואל אמר: משום מכה בפטיש שהסיתות הוא גמר תיקון האבן. ועוד, שכל חרץ שהוא עושה הוא "גמר מלאכתו", שבאותו מקום לא יחרוץ עוד. וכן נחלקו רב ושמואל לגבי חיובו של העושה נקב בלול של תרנגולים [העשוי מעץ] ונוקבו כדי שיצא הריח המזיק לתרנגולים. רב אמר: חייב משום בונה. ושמואל אמר: חייב משום מכה בפטיש, שזה גמר מלאכת הלול, אבל אין חייב משום בונה על עשיית "פתח" ללול, כיון שכל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אינו פתח. וכן נחלקו רב ושמואל במי שעייל שופתא בקופינא דמרא, שתקע יתד קטן בחור הברזל של המעדר כדי להדק בו את ידית העץ של המעדר שנכנסת לחור הברזל. רב אמר: חייב משום בונה, ויש בנין בכלים. ושמואל אמר: חייב משום מכה בפטיש, ולא משום בונה כיון שהידית כבר תחובה בברזל, ואין זה אלא גמר מלאכת עשיית המעדר, בהידוק שעושה. וצריכא לאשמעינן מחלוקתם בכל אחד מהמקרים. דאי אשמעינן קמייתא דמסתת, הוה אמינא: דוקא בההיא קאמר רב דהוי בונה, משום דדרך בנין בכך לסתת את האבן כדי לבנותה. אבל עושה נקב בלול של תרנגולים, דאין דרך בנין בכך, כי אדרבה הוא סותר הבנין, ואינו עושה בו פתח, אימא מודה ליה לשמואל שאינו חייב משום בונה, אלא משום מכה בפטיש. ואי אשמעינן בהא דעושה נקב בלול של תרנגולין, הוה אמינא כי דוקא בהא קאמר רב שחייב משום בונה, משום דדמי לבנין, דעבדיה לאוירא, שהרי אף בבנין בתים עושין חלונות וחורים לאויר. אבל המכניס שופתא בקופינא דמרא, דאין "דרך בנין" בכך - אימא מודה ליה לשמואל דאינו חייב אלא משום מכה בפטיש. ואי אשמעינן בהא דשופתא בקופינא דמרא, הוה אמינא כי דוקא בהא קאמר שמואל דלא הוי בונה משום שאין דרך בנין בכך, ולא דמי כלל לבנין. אבל בהנך תרתי, במסתת ובעושה נקב בלול של תרנגולים, אימא מודה ליה לרב שחיובו משום בונה. צריכא

הגמרא מציגה מחלוקות בין רב ושמואל בשלושה מקרים: א. מסתת את האבן ומכינו לבנייה. ב. נקיבת לול התרנגולים. ג. הידוק היתד בראש המעדר. הגמרא מבארת את הצורך בהצגת הדברים כשלוש מחלוקות שונות. הציר של כל הצריכותות הוא אחד. כל מקרה נראה פחות קשור לבונה מהקודמים, ולכן יש יותר מקום להגדיר את הפעולה הנעשית כמכה בפטיש.

יש לציין שלשון הצריכותא היא לשון מעניינת. לכאורה מכל אחת מהמחלוקות ניתן להסיק שרב ושמואל חולקים על שני דברים. המסתת - לפי שמואל, חייב משום מכה בפטיש, ולפי רב אינו חייב משום מכה בפטיש. זו מחלוקת בגדרי מכה בפטיש. מחלוקת נוספת - רב סובר שהמסתת חייב משום בונה, ושמואל סובר כי אין בסיתות מלאכת בונה. ברמה העקרונית יש כאן מקום לשתי דעות נוספות - דעה שתסבור שילקה פעמיים, גם על בונה וגם על מכה בפטיש, ודעה שתסבור שפטור לגמרי, מכיוון שיסכים עם שמואל שאין כאן מלאכת בונה, ויסכים עם רב שאין כאן מלאכת מכה בפטיש!

אך מהגמרא משמע לא כך. הגמרא אומרת שאם רב היה משנה את דעתו, הוא היה מודה לשמואל. וכן להיפך - שמא שמואל היה מודה לרב.

היה מקום להציע שהמחלוקת היא רק על אחד מאבות המלאכה. כלומר - האמוראים מסכימים שחייב על אחד מהם, ומחלוקתם היא רק אם יש לחייב גם משום אב המלאכה הנוסף. בדרך זו ביאר המנחת חינוך את המחלוקת -

מנחת חינוך פרשת יתרו מצוה לב מוסך השבת מלאכת הבונה (אות ז)

לכאורה נראה מהש"ס דרב סובר 'משום בונה' היינו בונה גם כן, אבל משום מכה בפטיש למה לא יתחייב, הא הוי גמר מלאכה! ושמואל סובר דאינו חייב משום בונה, דאין דרך בנין בכך, ע"ש בסוגיא, אבל משום מכה בפטיש למה לא יתחייב?

לפי ביאורו, ישנה רק מחלוקת אחת. האמוראים מסכימים שיש במעשים אלו סיום הכנת החפץ לשימוש, ולכן ודאי שחייב משום מכה בפטיש. מחלוקתם היא רק אם בנוסף לכך חייב גם על אב מלאכת בונה. כיוון שונה ניתן לדלות מדברי המאירי –

בית הבחירה (מאירי) מסכת שבת דף קה עמוד א

אם כתב אות אחת והשלים בו ספר, או ארג חוט אחד והשלים בה בגד, חייב, שכל שהשלים בה חשובה היא כשתיים וחייב משום כותב. וחכמי הדורות שואלים בה כהוגן: ויתחייב בה משום מכה בפטיש, וכמו שאמרו בפרק כלל גדול האי מאן דשקיל וגוי חייב משום מכה בפטיש? ותיצו, שלא נאמר מכה בפטיש אלא במלאכה שנשלמה כולה, כגון שחצב אבן בהר, ונתפרקה כלה מסביבותיה, ונמצא שנשלמה מלאכת האבן, אלא שלא נפלה, וזה מכה בפטיש ומפילה, שנמצא המלאכה בגוף אותו דבר כבר נשלמה ... אבל באלו לא נשלם הספר והבגד עדיין, וכל שהוא עושה לצורך השלמה אינו מכה בפטיש

כלומר, המכה בפטיש היא המלאכה הנעשית אחרי שסיימו לבצע את המלאכה המרכזית. המשמעות היא שאם ניתן לאפיין את הפעולה הנוכחית כאחת מאבות המלאכה הקיימות, המלאכה תוגדר כחלק ממלאכה זו. אם כתיבת הספר מביאה לסיומו, הרי שעשה את מלאכת "כותב". המכה בפטיש הוא רק אם מביא לסיום הכנת החפץ, ואין יכולת לאפיין את המלאכה בצורה שונה. סימוכין לתפיסה זו ניתן למצוא בירושלמי –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק ז הלכה ב

רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הוויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג. אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך סמכון הא דלא אשכחון מסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש

ידיד נפש² שבת פרק ז הלכה ב

ר"י ור"ל עסקו בפרק זה ג' שנים וחצי והוציאו ל"ט תולדות על כל אחד מל"ט האבות. כל מלאכה, היינו כל תולדה שהצליחו לקשור עם אב מלאכה, סמכו אותה לאב הזה, ומה שלא הצליחו לקשור לאחד מהאבות, סמכו את אותה תולדה למכה בפטיש ראשית עלינו ללמוד ולקחת מוסר.. רבי יוחנן וריש לקיש, גדולי הדור, ומגדולי ישראל בכל הזמנים, ביררו את אבות ותולדות מלאכות שבת במשך שלוש שנים וחצי. שנזכה אנו לאחז מהרצינות וההתמדה שהם זכו לה. רבי יוחנן וריש לקיש קטלגו את המלאכות האסורות בשבת, והגדירו מהו אב המלאכה המתאים לכל תולדה. את המלאכות הנוספות הם הגדירו כתולדות של 'מכה בפטיש'. מהן אותן מלאכות, שהיה ברור להם שאסורות, למרות שאינן שייכות לאף אב מלאכה? מסתבר שהכוונה היא כמו שנאמר במאירי. סיום הכנת החפץ לשימוש זו ודאי מלאכה. אם מלאכה זו מוגדרת תחת אחד מאבות המלאכות האחרות, הרי שהיא תולדה שלו. אחרת, זו מלאכת המכה בפטיש. יתכן זו כוונת הרמב"ם בפירוש המשנה –

פירוש המשנה לרמב"ם מסכת שבת פרק ז משנה ב

כל תקון מלאכה וגמרה כגון השיפה והצחצוח וכל מיני היפוי כולן תולדות מכה בפטיש, והוא אמרם כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש וכך ביארו ערוך השולחן –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שיג סעיף יד

אינו מובן מה שאמרו בגמ' [שבת דף עה ע"ב] "רבה ורבי זירא דאמרי תרווייהו כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש", וקשה, הא בכל מלאכה יש גמר מלאכה, ומהו זה "כל מידי" וכו', דמשמע שיש מלאכות שאין בהם גמר מלאכה?

² הרב יחיאל אברהם ב"ר בנימין הלוי ברלב, יליד שנת תש"ג בתל אביב, גר כיום בפתח תקווה. איש חינוך עצום. כתב תרגומים ופירושים שנועדו להסביר בצורה הפשוטה ביותר ספרים שונים. 'ידיד נפש', שמתרגם ומפרש את הירושלמי, זו

סעיף טו

ובאמת נלע"ד שכן הוא, והכי פירושו – שכל מלאכה שאין בגמר מלאכתה פעולה נפרדת מהקודם לה, לא שייך בזה גמר מלאכה, דכל המלאכה אחת היא, ואין הגמר נחלק מהקודם. אבל במלאכות שהגמר שלהם הוא אחר גמר עיקר המלאכה, כמו החייט שנטול אקופי מגלימי, או העוקר את האבן מההר, שאחרי שגמר מלאכתו מכה עליו מכה גדולה, או מכה בקורנס על הסדין להחליקו, או הלוקט יכולת שעל הבגדים אחר האריגה, או שמסיר הצמר הלבן כדי לנאותה, זהו מכה בפטיש. וראיה ברורה יש לי לזה מפירוש המשניות להרמב"ם וז"ל ומכה בפטיש וכו' ולפיכך כל תקון מלאכה והשלמתה כמו המירוט והחיכוך ומיני היפוי כולם תולדות מכה בפטיש והוא אמרם כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש עכ"ל וזהו כדברינו

לפי שיטה זו, מחלוקת רב ושמואל יכולה להיות רק לכיוון אחד. אם ניתן להגדיר את המלאכה כבונה, הרי שזו מלאכת בונה. רק אם לא ניתן להגדיר את הפעולה כמלאכת בונה, היא תוגדר כמלאכת המכה בפטיש. המכה בפטיש מובא בהקשר של הבונה, ומחלוקות האמוראים הם דווקא אם פעולות מסוימות הן מלאכת בונה או מכה בפטיש. כפי שמבאר המאירי, מלאכת הכותב או האורג היא מלאכה מוגדרת וברורה. סיום הכנת החפץ על ידי כתיבה או אריגה ודאי שתוגדר ככתיבה או אריגה. לעומת זאת, הבונה זו מלאכה המתייחסת ליצירת חפצים באופן כללי, ואיננה מאופיינת בפעולה מסוימת בהכרח. לכן הגבולות בין המכה בפטיש והבונה דורשים ליבון נוסף. כיוון דומה לזה, אך שונה, הוא ביאורו של הפני יהושע –

פני יהושע מסכת שבת דף קב עמוד ב

בהך סברא גופא פליגי רב ושמואל, היכא שתחילת המלאכה וגמר מלאכה באין כאחת, אי מחייב בהו משום בונה לחוד או משום מכה בפטיש לחוד. דאפשר דדווקא היכא דבתחלת מלאכה חזיין לעיקר מלתיה, אלא שאחר כך חוזר ומייפהו או מרחיבו הוא דשייך ביה הנך תרי חיובי, מעיקרא משום בונה ולבסוף משום מכה בפטיש, וכי האי גוונא אשכחן בכלי משכן, מה שאין כן היכא שתחלתו וגמרו באין כאחד, שפיר שייך הך פלוגתא דרב ושמואל דהכא

הפני יהושע מגדיר את ההבדל בין מלאכת הבונה לבין מלאכת מכה בפטיש. הבונה משלים את הכנת החפץ. המכה בפטיש עושה את ההכנה הסופית לשימוש. במקרים רבים אלו שני שלבים המובחנים זה מזה. החפץ מוכן לשימוש, אך הנפח נותן מכה אחרונה ליישר או לייפות את החפץ. מהו הדין אם אין שני שלבים נפרדים, אלא יש חפיפה ביניהם? במצבים אלו חלקו רב ושמואל איזה אב מלאכה יש לזהות במעשה זה. מתוך דבריו אנו חוזרים ולמדים על הקרבה בין אבות המלאכה הללו. הגדרות אבות המלאכה הללו העולות מדברי הפני יהושע הן קרובות ביותר. יצירת חפץ כלולה באיסור בונה, וסיום יצירת חפץ הכלולה במלאכת המכה בפטיש.

לסיכום:

במשנה (מסכת שבת פרק יב משנה א) נאמר שהבונה "כלשהו" בשבת – חייב. בגמרא על משנה זו (שם דף קב ע"ב) הגמרא מדגימה מספר פעולות בניה עליהן מתחייבים ב"כלשהו". הגמרא מדגישה בכל פעם שהבניה המסוימת עליה מדובר היא בניה שנעשתה במשכן. רבים מהראשונים (לדוגמא – התוספות והריטב"א) מעירים על ייחודיות הדין הזה. הגדרת המלאכות בשבת צריכה לעבור את המשוכה הבסיסית, שמדובר במלאכה שנעשתה במשכן. אחר שהמלאכה הוגדרה כאב מלאכה לעניין שבת, חכמים קבעו את השיעור לפי אופי המלאכה, ולא על פי שימושיות המלאכה במשכן! הראשונים מעירים שקשה להבין מהו אותו "כלשהו" עליו מתחייבים במלאכת הבונה. במלאכת המשכן בנו משכן שלם. בכדי לבנות את הבניין הזה יש צורך במלאכות קטנות רבות. האם חפירת גומא מינימלית היא הבניין המינימלי? או תיקון חור בקיר או קדיחה בו? מכיוון שהמלאכה עצמה איננה מוגדרת עד תום, יש לברר ביחס לכל הצעה שני דברים: מדוע פעולה זו נחשבת חלק ממלאכת הבניין, ואם אכן מלאכה שכזו נעשתה במהלך בניית המשכן.

בין בונה ומכה בפטיש

במסכת שבת (דף עה ע"ב) רבה ורבי זירא מגדירים שכל דבר שהוא גמר מלאכה – חייב משום מכה בפטיש. לכאורה יצירת התוצר עשויה להיות מוגדרת כמלאכת בונה, ולא רק מכה בפטיש. נעמיק בהבנת מלאכת בונה. שם (דף קב ע"ב) שמואל מדבר על חיובו של הבנאי המניח שורות אבנים. למסקנה ישנה הבחנה בין הנחת אבני הבניין האמצעיות, הדורשות קיבוע, לבין הנחת אבני הבניין העליונות, שם היה מקובל להניח את אבני הבניין ללא קיבוע. מכיוון שהאבן הונחה במקומה, בבניין, הרי שבפעולה זו – בנה! מכאן אנו למדים שמלאכת הבנייה יכולה להיות מבוצעת אם הבניה נעשית כדרכה, גם אם התוצר אינו מקובע.

הרמב"ם (פרק י הלכות יב ו-יח) מסביר שמדובר במלאכת מכה בפטיש ובונה גם יחד. בהמשך אותה סוגיה (דף קב ע"ב) מתחדד הקושי להבחין בין מלאכת הבונה לבין מלאכת מכה בפטיש. הגמרא מציגה מחלוקות בין רב ושמואל בשלושה מקרים: א. מסתת את האבן ומכינו לבנייה. ב. נקיבת לול התרנגולים. ג. הידוק היתד בראש המעדר. הגמרא מבארת את הצורך בהצגת הדברים כשלוש מחלוקות שונות. הציר של כל הצריכותא הוא אחד. כל מקרה נראה פחות קשור לבונה מהקודמים, ולכן יש יותר מקום להגדיר את הפעולה הנעשית כמכה בפטיש. הבינאריות של המחלוקת היא מעניינת. לכאורה על כל אחד מהמקרים היה מקום להתייחס לשתי מחלוקות נפרדות לגמרי. לגבי המסתת ניתן להציג שתי מחלוקות – א. האם חייב משום בונה, או שמא פטור מחיוב זה. ב. האם חייב משום מכה בפטיש, או שמא פטור מחיוב זה. מפשט לשון הגמרא נשמע שרב עונה בחיוב על שאלה א, ועל שאלה ב בשלילה, ושמואל עונה על שאלה א בשלילה ושאלה ב בחיוב.

ברמה העקרונית היה מקום לעוד שתי שיטות – 1. לענות על שתי השאלות בשלילה (ולפטור את העובר כליל). 2. לענות על שתי השאלות בחיוב (ולחייב על שתי אבות המלאכה).

המנחת חינוך מציע שכולם מודים שחייב משום מכה בפטיש, והמחלוקת היא רק אם חייב גם על הבונה. כיוון זה מוכח מהצריכותא שעשתה הגמרא. הגמרא אומרת שיש צורך להביא את המחלוקות אודות כל מקרה מכיוון שממקרה למקרה פחות מוצדק לחייב את העושה מצד מלאכת בונה.

המאירי עונה אחרת. לשיטתו, המכה בפטיש זו המלאכה הנעשית אחרי שסיימו לבצע את המלאכה המרכזית. המשמעות היא שאם ניתן לאפיין את הפעולה הנוכחית כאחת מאבות המלאכה הקיימות, המלאכה תוגדר כחלק ממלאכה זו. אם כתיבת הספר מביאה לסיימו, הרי שעשה את מלאכת "כותב". המכה בפטיש הוא רק אם מביא לסיום הכנת החפץ, ואין יכולת לאפיין את המלאכה בצורה שונה. מעין זאת משמע בירושלמי, שם רבי יוחנן וריש לקיש משייכים על כל מלאכה שאינם מצליחים לשייך לאב מלאכה אחר למלאכת המכה בפטיש. בערוך השולחן נראה שהלך בכיוון דומה, וכסמך לדבריו הביא את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה.

לפי כיוון זה, אם הפעולה מוגדרת כמלאכת בונה, הרי שלא ניתן לשייכה למכה בפטיש.

מצד שני, הבונה והמכה בפטיש נושקים זה לזה בסוגיות מכיוון שהמלאכה איננה מאופיינת בפעולה מסוימת בהכרח. מכיוון שכך, הגבולות בין הבונה לבין המכה בפטיש דורשים חידוד נוסף בכל מקרה לגופו.

הפני יהושע מגדיר שהבונה משלים את הכנת החפץ, ואילו המכה בפטיש עושה את ההכנה הסופית לשימוש. במקרים רבים אלו שני שלבים מובחנים. במקרים בהם אין שני שלבים מובחנים, אלא השלבים הללו חופפים? במצבים אלו חלקו רב ושמואל לאיזה אב מלאכה יש לשייך את הפעולה.

בניין במחובר לקרקע

למדנו שמלאכת בונה יכולה להיעשות בין בכלים ובין בקרקע. אך ישנם הבדלים בין בניין במחובר לקרקע לבין מלאכת בונה ביחס לכלים, כפי שמתואר בגמרות במקומות רבים:

משנה מסכת עירובין פרק י משנה יב

מחזירין ציר התחתון במקדש אבל לא במדינה והעליון כאן וכאן אסור רבי יהודה אומר העליון במקדש והתחתון במדינה

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף קב עמוד ב

גמרא. תנו רבנן: ציר דלת שידה תיבה ומגדל, במקדש - מחזירין, במדינה - דוחקין. והעליון - כאן וכאן לא יחזיר, גזירה שמא יתקע. ואם תקע - חייב חטאת. של בור ושל דות ושל יציע - לא יחזיר, ואם החזיר - חייב חטאת

רש"י מסכת עירובין דף קב עמוד ב

משנה. מחזירין ציר התחתון - של דלת חלון שידה תיבה ומגדל שפתחיהם מצדיהו, דציר התחתון, כל זמן שלא יצא העליון - נוח להחזירו, ואין כאן בנין.

אבל לא במדינה - גזירה שמא יתקע בגרזן או במקבות, דהויא מלאכה. והעליון כאן וכאן אסור - דכיון שיצא העליון - כולו נופל, והוי כבונה, וקא סבר: יש בנין בכלי, ומלאכה לא הותרה אפילו במקדש.

גמרא. במקדש מחזירין - כגון שצריכין לו לדבר קרבן, כגון שהיה שם מלח או לבונה או קטורת, ואין שבות במקדש. ובמדינה דוחקין - אם לא יצא כולו מחור האסקופה, אלא התחיל לשמט - דוחקין לחור בלעז אנפיינדר"א + לדחוף, ללחוץ +. והעליון כאן וכאן אסור להחזיר - דהוי כבונה ממש.

שמא יתקע - שמא יחזיקנו במקבות ובגרזן, והויא מלאכה, ואתחתונה במדינה קאי, דאי אעליון קאי, ובמקדש, הוה ליה שבות דהך חזרה גזירה משום שמא יתקע, ואמאי מיתסר במקדש דאמר והעליון כאן וכאן אסור, והא שבות במקדש לא גזרו.

של בור ושל דות - דהוי בניין המחובר לקרקע, חשיב בניין בכל דהו

בור - בחפירה, דות בבנין בתוך הקרקע, אישקדיינ"א + בור בנוי בתוך הקרקע, חדר תת קרקעי +.

חברותא עירובין דף קב עמוד ב

תנו רבנן: ציר דלת של שידה תיבה ומגדל - במקדש, מחזירין [באופן שהוא נחוץ לעבודת המקדש, כגון שהיה בתוך השידה מלח או לבונה או קטורת, ואי אפשר לפתוח את הדלת עד שיחזירו את הציר]. במדינה, דוחקין! רק אם עדיין לא יצא לגמרי מחור המפתן אלא התחיל לצאת, מותר לדחוף אותו חזרה למקומו. וכל זה בציר התחתון. אבל העליון - כאן וכאן לא יחזיר, דהוי בונה ממש. והא דאסור להחזיר בציר התחתון במדינה, הוא משום גזרה שמא יתקע בחוזק כשמחזירו. ואם תקע חייב חטאת. וציר של דלת של בור ושל דות [בור הבנוי על הקרקע] ושל יציע - לא יחזיר אפילו את הציר התחתון. ואם החזיר - חייב חטאת! לפי שבבנין המחובר לקרקע, נחשב ל"בונה" אפילו בבנין כל דהוא

מהמשנה והגמרא עולה שבניית דברים שאינם מחוברים לקרקע אסורה רק אם הוא חיבר באופן מהודק ("תקע", כלשון הגמרא). לעומת זאת, כאשר מדובר בדברים המחוברים לקרקע, חיבור כלשהו הוא חיבור. בשיעור הבא נלמד את גדרי מלאכת בונה ביחס לכלים. המשך שיעור זה יעסוק בבנייה המחוברת לקרקע.

רש"י ביאר בפירושו לגמרא האחרונה כי בניין המחובר לקרקע "חשיב בניין בכל דהו". האמנם כל חיבור "כל דהו" לקרקע כלול במלאכה דאורייתא של בונה? ממספר סוגיות עולה כי יש לחדד את הגדרים:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קלח עמוד א

אמר רב משום רבי חייא: וילון, מותר לנטותו ומותר לפורקו

רש"י מסכת עירובין דף קב עמוד א

וילון - כנגד הפתח, לצניעות.

מותר לנטותו - דלאו אהל הוא, דלא קביעא התם, אלא כן דרכו לינתן ולהסתלק כדלת בעלמא

מותר לתלות וילון! רש"י מזכיר שני דברים - א. וילון אינו אהל. אילו היה מדובר באהל, היה אסור לנטותו, אפילו באופן עראי. נשוב לעסוק בגדרי אהל בשיעור 56. ב. הוילון אינו קבוע, דרכו להינתן ולהסתלק. יש לברר את היחס בין דברי רש"י לעיל, מהם משמע שכאשר מדובר במחובר לקרקע, אין זה משנה אם מדובר בחיבור עראי או קבוע.

תרומת הדשן דן בשאלה אם מותר לתלות פרוכת על ארון הקודש בשבת.

תרומת הדשן סימן סח

שאלה: הפרוכת שלפני ארון הקודש שרי להסירו בשבת ולפרוס אחר במקומו או לאו? תשובה: יראה דהיתר גמור הוא. וכן שמעתי שיש מקומות שעושין כן ביום הכיפורים לתפלת נעילה, מסירים הראשון ופורסים אחר שכולו לבן במקומו. וראיה מהא דגרסינן ... אמר רב משום רבי חייא: וילון, מותר לנטותו ולפרקו בשבת. ופרש"י תולין - דזהו מסך שכנגד הפתח, דהיינו כמו פרוכת ... אך בפ' המוצא תפילין/עירובין קב ע"א/ פרש"י: וילון כנגד הפתח לצניעותא מותר לנטותו דלאו אהל קעביד. דלאו קביע התם אלא דרכו לינתן ולהסתלק כדלת בעלמא עכ"ל. משמע דאיירי בוילון שנוטין אותו לפרקים, כשרוצים לעשות מילי דצניעות, אבל אינו תלוי תדיר שם. ולפ"ז הפרוכת שתולין שם תדיר, שייך ביה עשיית אהל לפי זה. ומ"מ נראה לחלק יפה, דודאי וילון התלוי תדיר לפני הפתח שייך ביה עשיית אהל, לפי שהוא כמו דלת בעלמא. אבל הפרוכת שלפני הארון, שבלא"ה יש דלת לארון, והפרוכת אינו תלוי שם אלא לצניעות, אף על גב דתלוי שם בקביעות אין קפידא. אפס העולם חוששין לאסור הדבר. וגם חזן הכנסת אחד הגיד לי, שאחד מן הגדולים לא רצה להתיר, אני מושך ידי להתיר

תרומת הדשן מבין שרש"י מגביל את ההיתר המשתמע מן הגמרא. מפשט הגמרא נשמע שהיתר תליית הוילון הוא מוחלט. כאשר רש"י כותב שההיתר בבוסס על ארעיותו של הוילון, כוונתו להגביל את ההיתר לוילונות זמניים בלבד. אם כך, יש להבחין בין פרוכת הנתלית לטווח קצר ולטווח ארוך.

בהמשך הדברים הוא מבחין בין פרוכת שהיא עצמה הדלת, לבין וילון שמטרתו להוסיף כיסוי לארון הקודש. למעשה, לאחר דיבור עם הגבאים, תרומת הדשן לא יישם את ההיתרים שהציע.

המימרא המתירה את תליית הוילון מופיעה במספר מקומות בש"ס. הסוגיה שצוטטה לעיל היא הסוגיה המרכזית, המופיעה במסכת שבת. אך רש"י כתב את הביאור הנ"ל בפירוש העתקת המימרא המופיעה בעירובין.

הבית יוסף אומר שאם אכן רש"י היה מתכוון להגביל את ההיתר, הוא היה מקפיד לכתוב את ההגבלה בכל מקום בו הדין מחכר. מכיוון שרש"י לא עשה כך, ברור שכוונתו היא לבאר את הדין, ולא להגביל אותו -

בית יוסף אורח חיים סימן שטו (לסעיף א' ב')

ולו נראה דא"כ לא הוה שתיק מיניה בריש פרק תולין! לכן נ"ל שאף על פי שתלוי שם בקביעות שרי, שהרי כיוון שכולו נע ונד ברוח מצויה, וגם אינו מעכב להולכים ועוברים דרך שם, מיקרי לא קביע. וזהו שכתב "דלא קביע התם, אלא כן דרכו לינתן ולהסתלק בדלת בעלמא". אבל אם קבעו מלמעלה ומלמטה ומן הצדדין, בעניין שאין מזיזין אותו ממקומו, הוה מיתסר משום בניין, ומשום דסתם וילון אין קובעין אותו כך, כתב דכיוון דלא קביע התם שרי

הבית יוסף מסביר שמותר לתלות וילון מכיוון שהוא אינו נקבע במקומו, אלא מוסט בקלות, ואף רגילים להסיטו תדיר. זו כוונת רש"י כאשר הוא משווה את הוילון לדלת. כדבריו פסק הרמ"א (סימן שט"ו סעיף א) מגן אברהם (שם ס"ק א' ו-ב') משנה ברורה (שם ס"ק ו), ובילקוט יוסף (שבת סימן שיד סעיף לב). אך החזון איש תמה על כך –

חזון איש חלק אורח חיים סימן נב אות יג

תימה, כיוון דקובעו להיות תלוי על צירין, הוה ליה כתולה דלת על ציריה דחייב משום בונה, ואף על גב דנע ונד למטה, מכל מקום הוא מתקיים תמיד על ציריו, וזהו בניינו, להיות תלוי תמיד ונוח לנטותו בכל עת שירצה, ואין מותר אלא בוילון שדרכו לתלות ולסלקו. וכן בפרוכת לדידן מותר, שאין אנו קובעים אותה, אלא מחליפים אותה בשבת ... והיכא שתולה להיות קבוע אין מקום לחלק בין תולה בפתח פתוח או בתולה על הדלת ... וכל שקובע הדבר הוי בניין ... ומה שכתב המגן אברהם דמותר לתלות סדינים המצוירים לנוי צריך לומר גם כן, בעשוי לתלותם ולהסירם, או שתלאן רפוי שנוח להסירן, וממילא דרכן להסירן

החזון איש אומר שאם הוילון מיועד מראש להסטה, הרי שזהו בניינו, ואסור להרכיבו! בכדי שלא לחלוק על כל הפוסקים, הוא מוכן לקבל את הקולא של המגן אברהם, שהתיר לתלות תמונות, אך באחד משני תנאים – א. תמונות שרגילים להסירם. ב. תלייה רפויה, שניתן להסיר בנקל. (יש לציין שהקולא האחרונה מעשית מאוד. את רוב התמונות שלנו אנו תולים בצורה רפויה מאוד, כך שגם החזון איש יסכים שמותר לתלותן). בשש"כ (מהדורה תשלט פרק כד סעיפים כח-כט) הביא את שתי הדעות ולא הכריע.

סיכום ביניים –

בגמרא ובראשונים נתוודענו לשני חלקים מאיסור בונה, אותם נברר בשיעורים הבאים – גדרי בניין בכלים (בשיעור הבא), ובניית אהל (בשיעור שאחריו).

מדברי רש"י במסכת עירובין (דף קב ע"ב) משמע שכל חיבור לחובר לקרקע מוגדר כמלאכת בונה.

אך בגמרא במסכת שבת (דף קלח ע"א) ועירובין (דף ק"ב ע"א) נאמר שמותר לתלות וילון בשבת!

תרומת הדשן מבאר שלפי רש"י מותר לתלות וילון זמני בלבד, וכדבריו פסק החזון איש.

אך הבית יוסף מבאר שמכיוון שהוילון מוסט בקלות ותדיר, אין בכך איסור בונה בשבת, וכך פוסק הרמ"א (סימן שט"ו סעיף א') המגן אברהם, המשנה ברורה ובילקוט יוסף.

לאור זאת, המגן אברהם (סימן שטו ס"ק ב) מתיר לתלות קישוטים על הקירות בשבת, מכיוון שאינם מקובעים, כדברי הבית יוסף, וכדבריו פוסק בילקוט יוסף (סימן שיד סעיף לב). החזון איש (שם) מקבל את דבריו באחד משני תנאים – א. מדובר בקישוט שרגילים להסיר. ב. בתלייה רופפת.

טרם הגדרנו את ההבחנה בין דברי רש"י בעירובין, האומר שכל בניין בקרקע אסור משום בונה, לבין היתר תליית הוילון. נעזר בהגדרתו של ה'פסקי תשובות' –

פסקי תשובות אורח חיים סימן שיג אות ד

חלוקה א. דבר המיועד להיות בקביעות ובתמידות מחובר או צמוד לקרקע או לבניין ... אסור בשבת להניחו במקום המיועד לכך, ואפילו אינו עושה שום פעולת הידוק או חיבור בדבק או במסמרים אלא הנחה בעלמא, ואפילו אין כוונתו להניחו שם אלא לזמן קצר, מכל מקום כיון שמיועד עבור להניחו שם בתמידות וקביעות, הרי זה בכלל איסור בונה, ואם מסלקו משם הרי זה בכלל איסור סותר. וכמו כן לחזק ולהדק אחיזתו כשנתרופף, הרי זה בכלל איסור בונה, ולשחרר ולהרפות אחיזתו הרי זה בכלל איסור סותר.

ובכלל זה: להחזיר ולסלק ברגים ומסמרים התקועים בקיר או בחפצים המחוברים על ידם לקיר. דלתות וחלונות של בנין ושל ארונות גדולים (המכילים מ' סאה, וכנ"ל). הזכוכית שבחלונות, ושאר כל הדברים השייכים והטפלים לדלתות והחלונות. לוחות של תקרה דקורטיבית. שטיח מקיר לקיר העשוי ועומד להיות מונח תמיד על הארץ בקביעות. מגירות ומדפים של ארון גדול (המחזיק מ' סאה) או של שידות וארונות המחוברות לקיר, וכן כל החלקים המסונפים השייכים להם.

ברזי מים וגאז וכדו' וכל החלקים המסונפים והשייכים להם. התריס שבחלון או בדלת ומכסה של ארון התריס. וכל חלקי התריס.

חלוקה ב. דבר המיועד להיות בקביעות ובתמידות בקרקע או בבניין ... אך אינו משמש לו ומשלימו, אלא הוא דבר נפרד שחשיבותו בפני עצמו, אזי אם חיבורו נעשה בהידוק ובחוזק אסור הדבר בהחלט, בין לחברו ובין לפרקו, אבל אם חיבורו נעשה ברפיון (שאינן קפיידא אם מתנועע במקום חיבורו) ובקל (בלא גבורה ואומנות), לדברי הרמ"א (סימן שט"ו סעי' א' והמג"א ושאר הפוסקים שם) אין בזה איסור, ולדברי החזון איש (סימן נ"ב סק"ג) גם בזה יש איסור בונה וסותר, אלא אם כן עשוי לפי שעה, או דרכו לפרקו ולהחזירו תדיר.

ובכלל זה: תליית וילון או פרוכת, החזרת מוט של וילון או פרוכת למקומו, וכן מוט המשמש לתלות עליו מגבות (ובכלל זה מוט המשמש לתלות עליו בגדים בארון גדול המחזיק מ' סאה), וכן מוט המשמש לתליית נייר קינוח בביהכ"ס המתחבר בקל לכותל או למיתקן המחובר לקיר

כלומר, המקרה הראשון הוא תוספת בבניין, ואילו המקרה השני הוא תוספת לבניין. סתימת חור בקיר היא איסור בונה. הוספת אריח, גם בלי הידוק (בתנאי שכך מניחים את האריח) היא איסור בונה. אך הוילון הוא דבר חיצוני המוסיפים על הבניין. בכך אין איסור בונה במחבר לקרקע, אלא אם כן הידק את הוילון (כפי שכתב הבית יוסף).

מיחזי כבונה

ישנה הבחנה נוספת שיש להבחין בין בניינים שונים בקרקע –

משנה מסכת עירובין פרק י משנה ח

הדלת שבמוקצה וחדקים שבפרצה ומחצלות אין נועלין בהן אלא אם כן גבוהים מן הארץ

רש"י מסכת עירובין דף קא עמוד א

משנה. הדלת שבמוקצה - רחבה שאחורי הבתים, ומשום הכי נקט לה, משום שאין משתמשין בה תדיר, ואין בעל הבית חושש לעשות לה דלת תלויה כראוי וקבועה, אלא זקופה כנגד הפתח, וכשהוא פותח מטילה לארץ, ויש שתלויות אבל נגררות לארץ. אין נועלין בה - בשבת, משום דעביד בניין, או אפילו כשהיא תלויה ונגררת - אין זה קבועה, וכשהוא מגביהה על המשקוף, כיוון דאינה קבועה שם מחזי כבונה.

וחדקים שבפרצה - קוצים שעשאים חבילות, והתקינים לסתום בהם פרצה, ופעמים שהוא פותחה. ומחצלת - של קנים

חברותא עירובין דף קא עמוד א

מתניתין: "מוקצה" - היא חצר שאחורי הבתים, שאין משתמשין בה תדיר, ואין עושין לה דלת קבועה בציר כשאר דלתות. אלא, מעמידין דלת זקופה כנגד הפתח, וכשבאין לפתוח מניחים אותה על הארץ. הדלת שב"מוקצה", והחדקים שבפרצה, קוצים שנקשרו יחד כדי לסתום בהם את הפירצה, ולפעמים פותחים אותה. ומחצלות של קנים המשמשות כדלת - אין נועלין בהן בשבת. שהואיל ואינן קבועים שם, הרי זה נראה כבונה כשהוא נועל בהן. אלא אם כן הן קשורים ותלויים בפתח, וגבוהים מן הארץ מעט, שגם בשעה שפותחן אינם נגררין על הארץ. שאז ניכר שהם עשויין להינעל ולהיפתח כדלת, ולכן הנועל אותם שוב אינו נראה כבונה.

רמב"ם הלכות שבת פרק כו הלכה ח

דלת שהיה לה ציר, אף על פי שאין לה עתה ציר, שהכינה לסתום בה מקום מוקצה, והיא נגררת, שנוטלין אותה וסותמין בה, וכן חדקים שסותמין בהן הפרצה, וכן מחצלת הנגררת, בזמן שקשורין ותלויין בכותל – סותמין בהן ונועלים בהם, ואם לאו, אין נועלין בהן, ואם היו גבוהים מעל הארץ נועלין בהן

מדובר בחפצים שנספחים לבניין הקרקע, אך לא מחברים אותם ממש. גם אם מחברים אותם, ברור שמדובר בחבור זמני ביותר. מצד אחד, אין כאן חיבור ממש, ולא בנייה. מצד שני, יש בכך דמיון לבניין בקרקע, ולכן בנייה שכזו אסורה מדרבנן. כפי שהגדיר זאת בפסקי תשובות –

פסקי תשובות אורח חיים סימן שיג אות ד

חלוקה ג. דבר שאין עשוי להיות מחובר לקרקע או לבניין בקביעות ובתמידות, אלא עשוי לפרקו ולהחזירו תדיר, או מונח שם רק לפי שעה, אזי אין בו איסור בונה או סותר מן התורה, אך עדיין אסור מדרבנן משום מיחזי כבונה וסותר, ואם מחברו בחיבור גמור (במסמרים או ברגים או דבק או בהידוק חזק מאד), אזי יש בו איסור בונה מדרבנן, וכשסותרו עובר על איסור סותר מדרבנן, לכן אין להשתמש בו אא"כ ניכר עליו שעשוי להניחו לפי שעה, או לפרקו ולהחזירו תדיר, ואינו כרוך במעשה הידוק בכח ובגבורה, ואז גם אם בפועל אינו מפרקו אלא לאחר זמן רב לית לן בה

מספר הלכות מעשיות הנובעות מההגדרות שהגדרנו –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כג סעיף לב

אסור לפרק כל דלת או חלון ממקום חיבורם, ואם התפרקו מאליהם – אסור להחזירם למקומם ... וכן הדין לגבי ידית הקבועה בדלת. ידית העשויה להכניסה בדלת ולהוציאה לפי הצורך אינה מוקצה, ומותר להשתמש בה בשבת

סעיף לג

תריס של חלון וכדו' שהתקלקל או יצא ממסילתו – אסור לתקנו, והרי הוא אסור בטלטול. ואף אסור לפתוח או לסגור את המכסה של הקופסה שבה נמצא התריס כשהוא מגולל.

סעיף לד

אסור למרוח חומר בצדי השמשות כדי לחברן או לחזקן לחלון (וכן כל חובר איטום אחר)

סעיף לו

שמשה שנופצה – אסור לתקנה, ואף לתת דיקט במקומה על מנת למנוע מהרוח מלהיכנס לבית או שלא יסתכלו בני אדם לבית אסור. אבל מותר לפרוש בגד (בלי להדקו בנעצים) במקום השמשה. והוא שיהא בדעתו שלא לבטל את הבגד לחלוף³.

סעיף לח

דלת חורקת, אסור לשים שמן בציריה.

סעיף לט

אסור לתקוע מסמר או נעץ בשבת וביו"ט, וכן אסור לתלות וו או מתלה וכדו' על ידי לחץ אוויר או באמצעות הדבק הנמצא על המתלה. וכל אלה גם אסור להסירם ממקומם. ומותר לתלות תמונה על מסמר התקוע מבעוד יום.

כפי שראינו בדבריו, החזון איש התיר לתלות תמונה על מסמר התקוע מבעוד יום, מכיוון שתליה שכזאת היא רפויה.

**רבנות –
סימן שיג סעיפים א-ה**

סיכום

הגדרות מלאכת בונה

במשנה (מסכת שבת פרק יב משנה א) נאמר שהבונה "כלשהו" בשבת – חייב. בגמרא על משנה זו (שם דף קב ע"ב) הגמרא מדגימה מספר פעולות בניה עליהן מתחייבים ב"כלשהו". הגמרא מדגישה בכל פעם שהבניה המסוימת עליה מדובר היא בניה שנעשתה במשכן. רבים מהראשונים (לדוגמא – התוספות והריטב"א) מעירים על ייחודיות הדיון הזה. הגדרת המלאכות בשבת צריכה לעבור את המשוכה הבסיסית, שמדובר במלאכה שנעשתה במשכן. אחר שהמלאכה הוגדרה כאב מלאכה לעניין שבת, חכמים קבעו את השיעור לפי אופי המלאכה, ולא על פי שימושיות המלאכה במשכן! הראשונים מעירים שקשה להבין מהו אותו "כלשהו" עליו מתחייבים במלאכת הבונה. במלאכת המשכן בנו משכן שלם. בכדי לבנות את הבניין הזה יש צורך במלאכות קטנות רבות. האם הפירת גומא מינימלית היא הבניין המינימלי? או תיקון חור בקיר או קדיחה בו? מכיוון שהמלאכה עצמה איננה מוגדרת עד תום, יש לברר ביחס לכל הצעה שני דברים: מדוע פעולה זו נחשבת חלק ממלאכת הבניין, ואם אכן מלאכה שכזו נעשתה במהלך בניית המשכן.

³ מסתבר שבזה הש"י"כ חושש לדברי החזון איש, ואילו לפי המשנה ברורה והילקוט יוסף מותר. ברם יתכן וגם לפי השמנ"ב והילקוט יוסף יש חשש שיחליט להשאיר את הבגד במקומו.

בין בונה ומכה בפטיש

במסכת שבת (דף עה ע"ב) רבה ורבי זירא מגדירים שכל דבר שהוא גמר מלאכה – חייב משום מכה בפטיש. לכאורה יצירת התוצר עשויה להיות מוגדרת כמלאכת בונה, ולא רק מכה בפטיש. נעמיק בהבנת מלאכת בונה. שם (דף קב ע"ב) שמואל מדבר על חיובו של הבנאי המניח שורות אבנים. למסקנה ישנה הבחנה בין הנחת אבני הבניין האמצעיות, הדורשות קיבוע, לבין הנחת אבני הבניין העליונות, שם היה מקובל להניח את אבני הבניין ללא קיבוע. מכיוון שהאבן הונחה במקומה, בבניין, הרי שבפעולה זו – בנה!

מכאן אנו למדים שמלאכת הבנייה יכולה להיות מבוצעת אם הבניה נעשית כדרכה, גם אם התוצר אינו מקובע. הרמב"ם (פרק י הלכות יב ו-יח) מסביר שמדובר במלאכת מכה בפטיש ובונה גם יחד. בהמשך אותה סוגיה (דף קב ע"ב) מתחדד הקושי להבחין בין מלאכת הבונה לבין מלאכת מכה בפטיש. הגמרא מציגה מחלוקות בין רב ושמואל בשלושה מקרים: א. מסתת את האבן ומכינו לבנייה. ב. נקיבת לול התרנגולים. ג. הידוק היתד בראש המעדר. הגמרא מבארת את הצורך בהצגת הדברים כשלוש מחלוקות שונות. הציר של כל הצריכותא הוא אחד. כל מקרה נראה פחות קשור לבונה מהקודמים, ולכן יש יותר מקום להגדיר את הפעולה הנעשית כמכה בפטיש. הבינאריות של המחלוקת היא מעניינת. לכאורה על כל אחד מהמקרים היה מקום להתייחס לשתי מחלוקות נפרדות לגמרי. לגבי המסתת ניתן להציג שתי מחלוקות – א. האם חייב משום בונה, או שמא פטור מחיוב זה. ב. האם חייב משום מכה בפטיש, או שמא פטור מחיוב זה. מפשט לשון הגמרא נשמע שרב עונה בחיוב על שאלה א, ועל שאלה ב בשלילה, ושמואל עונה על שאלה א בשלילה ושאלה ב בחיוב.

ברמה העקרונית היה מקום לעוד שתי שיטות – 1. לענות על שתי השאלות בשלילה (ולפטור את העובר כליל). 2. לענות על שתי השאלות בחיוב (ולחייב על שתי אבות המלאכה).

המנחת חינוך מציע שכולם מודים שחייב משום מכה בפטיש, והמחלוקת היא רק אם חייב גם על הבונה. כיוון זה מוכח מהצריכותא שעשתה הגמרא. הגמרא אומרת שיש צורך להביא את המחלוקות אודות כל מקרה מכיוון שממקרה למקרה פחות מוצדק לחייב את העושה מצד מלאכת בונה.

המאירי עונה אחרת. לשיטתו, המכה בפטיש זו המלאכה הנעשית אחרי שסיימו לבצע את המלאכה המרכזית. המשמעות היא שאם ניתן לאפיין את הפעולה הנוכחית כאחת מאבות המלאכה הקיימות, המלאכה תוגדר כחלק ממלאכה זו. אם כתיבת הספר מביאה לסיימו, הרי שעשה את מלאכת "כותב". המכה בפטיש הוא רק אם מביא לסיום הכנת החפץ, ואין יכולת לאפיין את המלאכה בצורה שונה. מעין זאת משמע בירושלמי, שם רבי יוחנן וריש לקיש משייכים על כל מלאכה שאינם מצליחים לשייך לאב מלאכה אחר למלאכת המכה בפטיש. בערוך השולחן נראה שהלך בכיוון דומה, וכסמך לדבריו הביא את דברי הרמב"ם בפירושו המשנה.

לפי כיוון זה, אם הפעולה מוגדרת כמלאכת בונה, הרי שלא ניתן לשייכה למכה בפטיש. מצד שני, הבונה והמכה בפטיש נושקים זה לזה בסוגיות מכיוון שהמלאכה איננה מאופיינת בפעולה מסוימת בהכרח. מכיוון שכך, הגבולות בין הבונה לבין המכה בפטיש דורשים חידוד נוסף בכל מקרה לגופו. הפני יהושע מגדיר שהבונה משלים את הכנת החפץ, ואילו המכה בפטיש עושה את ההכנה הסופית לשימוש. במקרים רבים אלו שני שלבים מובחנים. במקרים בהם אין שני שלבים מובחנים, אלא השלבים הללו חופפים? במצבים אלו חלקו רב ושמואל לאיזה אב מלאכה יש לשייך את הפעולה.

גדרי איסור בניין במחובר לקרקע

בגמרא ובראשונים נתוודענו לשני חלקים מאיסור בונה, אותם נברר בשיעורים הבאים – גדרי בניין בכלים (בשיעור הבא), ובניית אהל (בשיעור שאחריו).

מדברי רש"י במסכת עירובין (דף קב ע"ב) משמע שכל חיבור למחובר לקרקע היא בגדר מלאכת בונה. אך בגמרא במסכת שבת (דף קלח ע"א) ועירובין (דף ק"ב ע"א) נאמר שיותר לתלות וילון בשבת! תרומת הדשן מבאר שלפי רש"י מותר לתלות וילון זמני בלבד, וכדבריו פסק החזון איש. אך הבית יוסף מבאר שמכיוון שהוילון מוסט בקלות ותדיר, אין בכך איסור בונה בשבת, וכך פוסק הרמ"א (סימן שט"ו סעיף א') המגן אברהם, המשנה ברורה ובילקוט יוסף.

לאור זאת, המגן אברהם (סימן שטו ס"ק ב) מתיר לתלות קישוטים על הקירות בשבת, מכיוון שאינם מקובעים, כדברי הבית יוסף, וכדבריו פוסק בילקוט יוסף (סימן שיד סעיף לב). החזון איש (שם) מקבל את דבריו באחד משני תנאים – א. מדובר בקישוט שרגילים להסיר. ב. בתלייה רופפת.

בכדי לחדד את ההבדל בין בניין בקרקע, האסור בכל שהוא, לבין תליית וילון, המותר, נעזרנו בהגדרות שמגדיר הפסקי תשובות. הוא מבחין בין שלושה מצבים – א. תוספת בבניין עצמו (סתימת חור בקיר, הנחת אריח). דבר זה אסור משום בונה אפילו בכל שהוא. ב. תוספת לבניין – חיבור משהו חיצוני לבניין הקיים (כמו תליית וילון). זה אסור רק אם החיבור מהודק. ג. חפצים שמספיחים לקרקע, אך לא מחברים אותם. על דברים אלו נאמר במשנה (עירובין פרק י משנה ח) שאסור לחברם מדרבנן, וכ"פ הרמב"ם (הלכות שבת פרק כו הלכה ח).

בשיעור זה עמדנו על הגדרים הבסיסיים של מלאכות בונה ומכה בפטיש. הגדרנו את מלאכת בונה ביחס למחובר לקרקע. אך השארנו לעצמנו עבודה רבה – הגדרת בנייה בכלים (בשני השיעורים הבאים) והגדרת בניית אהל (בשיעור שאחריו).